

بررسی رابطه متقابل خدمات اکوسیستم و عدالت محیطی - اجتماعی در تبیین چارچوب راهبردی توسعه پایدار جزیره قشم*

احمدصابری نهر فروزانی**

کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

چکیده | مطالبه تغییر شرایط نامطلوب در وضعیتی که امکانات طبیعی، استعدادهای فرهنگی و ظرفیت‌های اجتماعی برای تحول فراهم هستند، لزوم دقت در انتخاب مسیر را نه تنها برای پیشرفت که برای دوام و تعادل وضعیت رشد یافته مطلوب، دوچندان می‌کند. وضعیت جزیره قشم و اقمار آن به‌عنوان یکی از غنی‌ترین سکونتگاه‌های سرزمین ایران با بهره‌مندی از زیست‌بوم منحصربه‌فرد، دسترسی به آب‌های آزاد و سبقت بلند فرهنگی - تمدنی، در شرایطی نه‌چندان مطلوب و مطالبه توسعه همه‌جانبه است. غنای بالای این زیست‌بوم طبیعی - تاریخی، لزوم تدوین چارچوب توسعه پایدار راهبردی منحصربه‌فرد این جزیره را مؤکد می‌سازد، به‌نحوی که ضمن دستیابی به توسعه اقتصادی و حفظ ظرفیت‌های زیست‌محیطی منطقه، برابری دسترسی به منابع، اطلاعات و فرایندها نیز محقق شود تا در نتیجه، فرایند توسعه به بستری برای رشد و پیشرفت برای همه گروه‌های اجتماعی، سنی، جنسیتی و نژادی بدل شود. هدف این پژوهش، تبیین ارتباط میان ایده برخورداری از خدمات اکوسیستم جزیره قشم و دستیابی به عدالت محیطی در جبهه متفاوت به‌منظور کشف حدود لازم‌الرعایه در ترسیم چارچوب مدل توسعه پایدار و مطلوب برای جزیره قشم و اقمار آن به‌مثابه یک سیستم یکپارچه اجتماعی - اکولوژیک است. این پژوهش، کیفی و به‌گونه‌ای ترکیبی، شیوه مطالعه موردی را برای تحلیل توسعه ادبیات جهانی این موضوع برگزیده و به نمونه مطالعه‌شده تعمیم داده است و با تبیین ادبیات توسعه پایدار، مشخص شد که به‌رسمیت شناختن رابطه انسان و محیط به‌عنوان نظام طبیعی و سیستمی غیرقابل تفکیک (خدمات اکوسیستم) و ایجاد عدالت محیطی، شرط پایداری این فرایند در اقلیم جزیره قشم است و توجه توأمان به رشد اقتصادی، حفاظت زیست‌محیطی و توسعه اجتماعی، مطلوب این فرایند است. براین مبنای، در طرح‌اندازی مدل مطلوب و یکه توسعه پایدار قشم و اقمار آن، باید به مفاهیم و روندهای تحقق عدالت توزیعی، عدالت شناختی و عدالت فرایندی از طریق به‌رسمیت شناختن نقش بازیگران مختلف، توانایی‌ها و ارزش‌های آنان در کنار به‌رسمیت شناختن نقش میانجی‌های این فرایند، همچون حاکمیت و تلاش برای ایجاد فرصت‌های یادگیری برای کاهش نابرابری‌ها و تغییر موقعیت‌های ناعادلانه به‌جای ایده‌آل‌گرایی صرف، توجه داشت.

واژگان کلیدی | توسعه پایدار، خدمات اکوسیستم، عدالت محیطی، جزیره قشم، سیستم اجتماعی - اکولوژی.

زیستی، به اولویت درجه‌چندم در نگاه توسعه کشورهای درحال توسعه و کمتر توسعه‌یافته بدل شد. این مسئله در ۵۰ سال گذشته با افزایش جمعیت، غلبه فرهنگ مصرف‌گرایی، اهمیت دوباره تجارت دریایی، تغییرات (بعضاً غیرخطی) اقلیمی و با هدایت نهادها و سازمان‌های بین‌المللی، بار دیگر برای تمام کشورهایی که به این پدیده‌ها و امکانات طبیعی دسترسی دارند، اهمیت یافته است.

مقدمه | به مناطق ساحلی، جزایر و پهنه‌های زیست‌محیطی که از حیث دسترسی به آب، زمین و اقلیم، غنای اکولوژیکی بالایی دارند، از ابتدای تمدن بشری به‌عنوان اصلی‌ترین مناطق سکونت، تأمین غذا و تجارت توجه شده است. موضوعی که با غلبه انسان بر طبیعت، تولید صنعتی، ساخت مراکز سکونتگاهی در سرزمین‌های هموار و امکان انتقال امکانات به این مجتمع‌های

** نویسنده مسئول: ۰۹۳۳۶۰۳۲۲۴۴@ut.ac.ir ahmad.saberi

اجتماعی و اقتصادی مردم محلی و زیست‌بوم موجود از این امکانات ایجاد نشده است.

در حقیقت در اغلب مدل‌های توسعه جاری «اگر توسعه تنها به صورت اقتصادی و صرفاً با ورود سرمایه‌گذاران و گردشگران انجام شود»، به دلایل مختلف از جمله بازدهی سود بیشتر برای سرمایه‌گذار در مکانی دیگر یا جاذبه‌های گردشگری (متفاوت) برای توریست‌ها، (همواره محتمل است که) توسعه از رونق افتاده و زوال جزیره ممکن شود (ابوالحسن تنهایی و همکاران، ۱۳۹۵، ۲۳۳). در واکنش به این وضعیت، به کار بستن نظام عدالت توزیعی در بازتوزیع مواهب و ثروت‌های به دست آمده از اکوسیستم ویژه جزیره قشم، تنها بخشی از این نابرابری‌ها را بدون توجه به شرایط زمین‌های ارزش‌ها و نیروهای اجتماعی، تنها به صورت دفعی و مقطعی به نیازهای اقتصادی مردم پاسخ خواهد داد و نخواهد توانست با فهم این منطقه به مثابه یک سیستم اجتماعی-اکولوژیک، شرایط پایداری خودبنیاد را در فرایند توسعه انطباقی این منطقه به وجود آورد. به همین دلیل، لازم است بازتعریف مفاهیم پیرامون عدالت محیطی، مسیر مطلوب توسعه پایدار در این مناطق مجدداً ترسیم شود.

در حقیقت، مطلوب این پژوهش، ترسیم یک چارچوب عدالت زیست‌محیطی برای روشن کردن هم‌افزایی بالقوه، بین ارزیابی و اهداف عدالت محیطی است. به طور خاص، پتانسیل در حال حاضر کمتر تحقیق شده برای تسهیل کثرت‌گرایی از طریق ادغام عدالت زیست‌محیطی در ارزیابی‌ها، مدیریت و تحقیقات خدمات اکوسیستم در نمونه‌های مطالعه شده این پژوهش است که به دو پرسش پاسخ داده است: رابطه متقابل بین خدمات اکوسیستم و عدالت محیطی در برنامه‌ریزی توسعه پایدار جزیره قشم و اقمار آن چگونه است؟ و چگونه می‌توان با توجه به سه رکن اصلی توسعه پایدار «توسعه اقتصادی، حفظ محیط‌زیست و توسعه اجتماعی» و ویژگی‌های خاص بستر در نمونه‌های مورد مطالعه جزیره قشم و اقمار آن، چارچوب راهبردی طراحی مدل بومی توسعه این منطقه را طراحی کرد؟

مدل مطلوب توسعه پایدار جزیره قشم، گونه‌ای از برنامه‌ریزی راهبردی است که با جایگزینی نگاه واقع‌گرا به جای ایده‌آل‌گرایی و ادغام ایده جهانی خدمات اکوسیستم (Ecosystem Service) با ارزش‌های عدالت محیطی (Environmental Justice) و اجتماعی (Social Justice)، به مثابه شکلی از رابطه انسان و محیط بر مبنای ارزش‌های محلی غیرقابل تفکیک با محیط، امکان تبیین و تحقق خواهد داشت.

روش پژوهش

در این پژوهش، از روش مطالعه موردی (Case Study) به عنوان یک رویکرد تحقیقاتی کیفی استفاده شده است. مطالعه موردی به پژوهشگر اجازه می‌دهد، به بررسی عمیق و جامع یک نمونه خاص پرداخته و تئوری‌های موجود در حوزه علوم محیطی را در این زمینه خاص اعمال کند. این روش با تمرکز بر تحلیل دقیق و تطبیق داده‌های جمع‌آوری شده با مفاهیم تئوریک، امکان درک عمیق‌تر

تا پیش از ظهور مفهوم توسعه پایدار در سال ۱۹۸۷ و تدوین چارچوب کلی آن از سال ۲۰۱۵ به عنوان چارچوبی فراگیر برای حاکمیت محیطی و جایگزینی برای پارادایم مسلط توسعه اقتصادی، حق توسعه توسط کشورهای موسوم به جنوب جهانی (Global South) به عنوان مظهر «حق تعیین سرنوشت» آن‌ها ترویج می‌شد (Atapattu et al., 2021).

توسعه پایدار به عنوان «راه برآوردن نیازهای حاضر بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده در برآوردن نیازهای خود» بر دو اصل توسعه اقتصادی و حفاظت از محیط‌زیست استقرار یافت (World Commission on Environment and Development, 1987). بعدها در بیانیه «اجلاس جهانی برای توسعه در سال ۲۰۱۵» این مفهوم با هدف دربرگیری اصل سومی تحت عنوان «توسعه اجتماعی» و در ذیل سه اصل کلان، هم‌پیوند و مقوم یکدیگر بازتعریف شد (United Nations, 1996).

موضوعی که در بنیاد نهاد ارتباط، کارکردی میان گفتمان توسعه پایدار و توسعه جزایر، بنادر و شهرهای ساحلی، کلیدی به نظر می‌آید. مدل یکه و منحصر به فرد توسعه پایدار برای این مناطق، مدلی است که علاوه بر تمرکز، به برآوردن توسعه اقتصادی به گونه‌ای هم‌زمان و مؤکد به مؤلفه‌های سازنده توسعه اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست ویژه این مناطق توجه کند.

در ادبیات تحول‌یافته توسعه در جهان، توسعه دریاپایه برای شهرهای ساحلی و جزایر، به مثابه بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم (Ecosystem Service) به معنی «هم‌بخشی و استفاده از مواهب طبیعت» (Loos et al., 2023) جایگاه ویژه‌ای دارد. موضوعی که در مدل‌های غالب توسعه شهری و اقتصادی در ایران عموماً در دام نگاه سرمایه‌محور، نامتوازن و نمایشی افتاده است و یا در مواجهه با موانع شناختی، نهادی-قانونی و اجتماعی (ملک محمدی و کمالی، ۱۳۹۲، ۱۶۱) و بخشی‌نگری، اثربخشی خود را از دست داده که نهایتاً منجر به آسیب‌های جدی و برگشت‌ناپذیر به طبیعت، تعمیق شکاف‌های طبقاتی و نابرابری شده است.

در مناطقی مانند جزایر جنوبی ایران که تاکنون یا به طور مطلق، نسبتی با مفهوم توسعه نداشته‌اند و یا تنها با در نظرگیری مؤلفه‌های توسعه اقتصادی مدیریت شده‌اند. چالش‌های توسعه پایدار از یک سو، به دلیل امکان بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم در سطوح متنوع‌تر و غنی‌تر و از سوی دیگر، به دلیل احتمال ایجاد آسیب‌های برگشت‌ناپذیر زیست‌محیطی و شکاف و ناعدالتی اجتماعی، بیشتر است. در نمونه مکان‌مند این بحث، می‌توان جزیره قشم و اقمار آن، به مثابه بزرگترین جزیره غیرمستقل جهان را در نظر گرفت که فقدان نگاه اجتماعی و اکولوژیک در غالب طرح‌ها و برنامه‌های توسعه، آن را به وضعیتی نزدیک کرده است که علی‌رغم وجود چشم‌اندازهای متعدد برای جذب سرمایه‌های غیربومی مولد و مصرف خدمات اکوسیستم در راستای توسعه پایدار این اقلیم منحصر به فرد، همچنان محملی برای برخورداری

و امنیت اجتماعی» با تمرکز بر ظرفیت اقتصادی و تجاری منطقه آزاد قشم، آثار موضعی و سرزمینی توسعه اقتصادی مبتنی بر اقتصاد را با توجه اندک به ظرفیت‌های اکولوژیک زمین و دریا و اقلیم، بررسی کرده‌اند. ب) گروه دوم مانند پژوهش رحیم سرور و محمدعلی خلیجی اسکویی (۱۳۹۲) با عنوان «جایگاه شهر قشم در توسعه اقتصاد منطقه‌ای» به تبیین نسبت ظرفیت‌های توسعه اقتصادی برای سرزمین ایران و بهره‌مندی قشم از این ظرفیت‌ها برای توسعه اقتصادی خود پرداخته‌اند. در این گروه از پژوهش‌ها، اگرچه توسعه قشم در ارتباط طولی با توسعه منطقه‌ای و سرزمینی ایران در نظر گرفته شده اما همچنان توسعه اقتصادی بر سایر ارکان توسعه پایدار ارجح دانسته شده است. ج) گروه سوم نیز شامل پژوهش‌هایی هستند که با نگاه به الگوهای توسعه پایدار، هرچند به شکل بخشی، به ظرفیت‌های طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و مردم‌شناسی در راستای این توسعه توجه کرده‌اند. پژوهش حسین ابوالحسن تنهایی و همکاران (۱۳۹۵) با عنوان «بعاد توسعه اجتماعی در قشم با تکیه بر نظریه پارسنز» و سید یحیی صفوی و همکاران (۱۳۹۰) با عنوان «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه قشم با استفاده از مدل SWOT» از این دسته‌اند.

مبانی نظری

• مفاهیم و تعاریف

توسعه، زمانی به‌عنوان وضعیت اجتماعی یک ملت درک می‌شود که در آن نیازهای جمعیت آن با استفاده منطقی و پایدار از منابع و سیستم‌های طبیعی تأمین شود (Todaro & Smith, 2006). توسعه را نیز به‌عنوان فرایندی چندبعدی تعریف می‌کنند که شامل تغییرات عمده در ساختارها، نگرش‌ها و نهادهای اجتماعی و همچنین رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کنی فقر مطلق است. فهم توسعه در طول سال‌ها تکامل یافته است. ایده اصلی توسعه اقتصادی از رشد اقتصادی در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، به فقرزدایی در دهه ۱۹۷۰، توسعه پایدار در دهه ۱۹۸۰، توسعه انسانی در دهه ۱۹۹۰، اهداف توسعه هزاره (MDGs) در دهه ۲۰۰۰ و اهداف توسعه پایدار SDG¹ در دهه ۱۹۷۰ گسترش یافت (Adam et al., 2019).

توسعه پایدار یک هدف مبتنی بر ارزش، برای ایجاد انطباق در سیستم‌های به‌هم‌پیوسته اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی است به‌نحوی که امکانات برای نسل‌های آینده حفظ شود (World Commission on Environment and Development, 1987). توسعه پایدار شامل سه جزء اساسی توسعه است: توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی / حقوق بشر و اصول حفاظت و احیای محیط‌زیست. همچنین، این شکل از توسعه در روند تحقق خود، حفظ و ترویج صلح و امنیت را نیز در پی دارد (Derbach et al., 2012).

توسعه اقتصادی به‌عنوان دگرگونی ساختاری یک اقتصاد با معرفی فناوری‌های مکانیزه و به‌روزتر برای افزایش بهره‌وری نیروی کار، اشتغال، درآمد و استاندارد زندگی جمعیت در نظر گرفته

و کاربردی‌تر از موضوع مطالعه‌شده را فراهم می‌کند. در این راستا، این پژوهش با انتخاب یک نمونه خاص به‌عنوان مطالعه‌شده، تلاش دارد تا اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی مرتبط را از طریق چارچوب‌های نظری موجود تحلیل و ارزیابی کند. این روش به‌ویژه هنگام بررسی پدیده‌های اجتماعی، مانند نگرش‌ها و دیدگاه‌های جامعه در مورد پایداری و عدالت زیست‌محیطی مفید است.

طبق این تعریف کلی، رویکرد مطالعه موردی دارای دو ویژگی اساسی است. اول، تحقیق مطالعه موردی کل‌گرا است. به این معنا که یک مورد تنها می‌تواند در زمینه خود درک شود. معانی ویژگی‌های متفاوت یک مورد به روابط این ویژگی‌ها با ویژگی‌های دیگر و نیز زمینه‌هایی که در آن خود را نشان می‌دهند، بستگی دارد. بنابر این پژوهش، مطالعه موردی، جهان را به‌عنوان یک سیستم یکپارچه می‌بیند که به ما اجازه مطالعه بخش‌هایی از آن را به‌تنهایی نمی‌دهد. دوم، پژوهش مطالعه موردی بر خاص بودن متمرکز است. آن‌ها بر توصیفات دقیق و مفصل از موارد خاص در تمام ویژگی‌های خاص آن تأکید می‌کنند (Willig, 2008, 87).

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده، در ذیل ادبیات پیشنهادشده و بررسی روند توسعه جزیره قشم تقسیم‌بندی می‌شوند.

در گروه اول، بر مبنای طرح ایده خدمات اکوسیستم و ارتباط آن با عدالت محیطی: الف) عمده پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه تعریف و تبیین خدمات اکوسیستم همچون پژوهش چان و ساترفیلد (Chan & Satterfield, 2020) با عنوان «The maturation of ecosystem service: Social and policy research expands of ecosystem service» با تمرکز بر وجوه اکولوژیک و فیزیکی خدمات اکوسیستم، کمتر به وجوه کیفی اجتماعی - اقتصادی آن در ارتباط با جامعه و زمینه پرداخته‌اند. ب) دسته دوم همچون پژوهش پالومو (Palomo et al. 2016) با عنوان «Disentangling the pathway and effect of ecosystem service and co-production» علی‌رغم در نظرگیری مسئله عدالت و برابری و ارزش‌های مربوط به آن، تنها در بعد عدالت توزیعی متمرکز شده‌اند. ج) گروهی نیز با توجه به عدالت، پروسه شناخت و مقایسه رویکردهای فعال در این زمینه پرداخته‌اند. در این گروه، مجموعه مقالات انتشارات دانشگاه کمبریج با عنوان «The Cambridge Handbook of Environmental Justice and Sustainable Development» و پژوهش لوس و همکاران (loos et al., 2023) با عنوان «An environmental justice perspective on ecosystem service» در ذیل آن، به‌گونه جامع‌تری ادبیات این موضوع را تبیین کرده است. در گروه دوم که به‌طور مشخص بر توسعه قشم، علل و آثار آن متمرکز بوده‌اند، سه رویکرد عمده قابل شناسایی است که عبارت‌اند از: الف) رویکرد اول: با اولویت‌دهی به توسعه اقتصادی همچون پژوهش ابراهیم رستم گورانی و همکاران (۱۳۹۲) با عنوان «بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری قشم در توسعه پایدار

می‌شود. توسعه اقتصادی باید با بهبود زیرساخت‌ها و همچنین عوامل اجتماعی، سیاسی و نهادی برای تسهیل تحول اقتصاد همراه باشد (Myint & Krueger, 2016). هدف اقتصادی توسعه پایدار، تضمین کیفیت بالای استانداردهای زندگی و رفع نیازهای مردم برای زندگی بهتر است (Zhang et al., 2024). در خصوص تعریف توسعه اجتماعی علی‌رغم تبیین موضوع از دهه ۹۰ میلادی، بین پژوهشگران اتفاق نظر وجود ندارد. در ادبیات، بیشتر ویژگی‌های مشترک توسعه اجتماعی شامل توسعه اجتماعی فراگیر، توسعه کلی جامعه، رفاه مردم، تحول اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی مردم و یا ترکیب این ویژگی‌هاست (Adam et al., 2019). این تعاریف رفته‌رفته به وجوه غیرمادی توسعه اجتماعی توجه کردند. در این خصوص، نظر موهان (Mohan, 2010) قابل توجه است که به توسعه اجتماعی به‌عنوان فرایند پسمادی دگرگونی انسان-اجتماع می‌نگرد که به‌دنبال ساختن هویت افراد، جوامع و ملت‌هاست. بنابراین، به ویژگی‌های جدیدی در تعریف توسعه اجتماعی شامل توزیع عادلانه منابع، رفع نابرابری‌ها، ظرفیت افراد برای کار مستمر برای رفاه اجتماعی و تغییرات ساختاری فرایند در کنار عوامل اولیه توجه شد.

حفاظت از محیط زیست به تلاش افراد، سازمان‌ها و دولت‌ها برای حفاظت از محیط زیست اشاره دارد. اهداف آن شامل حفاظت از منابع طبیعی و محیط طبیعی فعلی و همچنین ترمیم آسیب‌ها و معکوس کردن روندها در صورت امکان است (Sur, 2022).

خدمات اکوسیستم (ES) که عبارت‌اند از مزایایی که انسان از طبیعت به دست می‌آورد، در طول سال‌ها به مفهوم جدیدتر «هم‌بخشی طبیعت به مردم (NCP)» تکامل یافته است که شامل پیوندهای متعدد بین محیط و جامعه است که زیربنای خوبی برای حیات بشری انسان است (Díaz et al., 2018).

این مفهوم که اغلب به چهار دسته خدمات تأمین، خدمات تنظیمی، خدمات فرهنگی و خدمات حمایتی برای انسان و جوامع طبقه‌بندی می‌شود، به‌طور مستقیم بر افراد اثر می‌گذارد و به پشتیبانی‌هایی برای حفظ سایر خدمات نیاز دارد (Reid et al., 2005, 39).

بحث و یافته‌ها

رشد اقتصادی پیش‌فرض اساسی توسعه پایدار را تشکیل می‌دهد اما وزن رشد اقتصادی نباید از وزن‌های تعیین‌شده برای رفاه اجتماعی و کیفیت محیطی فراتر رود. نتایج شبیه‌سازی‌های مختلف در خصوص شیوه‌های مختلف رشد اقتصادی نشان می‌دهد، صرفاً دنبال کردن سرعت رشد اقتصادی در عین نادیده‌گرفتن نیازهای مردم در زمینه‌هایی مانند آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و محیط زیست اکوسیستم، نمی‌تواند توسعه اقتصادی پایدار و سالم را تضمین کند (Zhang et al., 2024).

از سوی دیگر، غالب پژوهش‌های صورت‌گرفته در موضوع عدالت محیطی مرتبط با ارزیابی‌های خدمات اکوسیستم، عمدتاً با گسترش بحث‌ها فراتر از ارزش‌های ابزاری و ارزش‌های ارتباطی و ذاتی، بر ارزش‌های ابزاری مربوط به بعد عدالت توزیعی متمرکز است (Pascual et al., 2017a & 2017b). به همین دلیل، غالباً به‌طور

در بسیاری از ارزیابی‌ها وجوه دیگر آن (نظام عادلانه فرایند، آموزش، شناخت و مشارکت) نادیده گرفته می‌شود. از سوی دیگر، استدلال‌های قابل تأملی وجود دارند مبنی بر اینکه نگرانی‌های مربوط به عدالت توزیعی یا زیست‌محیطی باید بخشی صریح از فرایندهای ارزیابی تأثیر باشند. شاید قانع‌کننده‌ترین این استدلال‌ها به‌دنبال ارزش‌هایی است که از آسیب‌پذیرترین افراد محافظت و تضمین می‌کند که گروه‌های اجتماعی، محروم و از نظر سیاسی به حاشیه رانده شده‌اند و به‌طور غیرسیستماتیک از نظر محیطی کنار گذاشته می‌شوند (Connelly & Richardson, 2005).

چنین احتمالاتی روشن می‌سازد، تصمیم‌گیری زیست‌محیطی فقط یک فرایند تکنوکراتیک نیست بلکه یک سیاست‌هنجاری اجتناب‌ناپذیر نیز در آن دخیل است (Walker, 2010).

در سیستم اجتماعی - اکولوژیکی (SES) اجزای اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، فرهنگی، سیاسی، تکنولوژیکی و سایر اجزا به‌شدت و در لایه‌های متعدد به‌هم‌مرتبط هستند. سیستم‌های اکولوژیکی اجتماعی بر مفهوم یکپارچه دیدگاه «انسان در طبیعت» تأکید دارد و سیستم‌هایی کاملاً به‌هم‌پیوسته هستند که در مقیاس‌های زمانی و مکانی همواره در حال تکامل‌اند (Petrosillo et al., 2015). در این ایده، سیستم تحت‌تأثیر دو دسته از شرایط قرار دارد: ۱. شرایط اجتماعی شامل ارزش‌ها، حکومت‌ها و زیرسیستم‌های منتج از روابط انسانی (مانند اجتماع، اقتصاد، فرهنگ و سیاست) و ۲. شرایط اکوسیستم شامل فرایندهای فیزیکی (اقلیم، تابش، دما، رطوبت و ...) و فرایندهای زیست‌محیطی (خشک‌سالی، ترسالی، تغییرات زیست‌بوم و...). در این ساختار، ارتباطی دوسویه بین این دو زیرسیستم اجتماعی و اکولوژیکی بر اثر فشارهای وارده از شرایط اجتماعی بر اکوسیستم و جریان امکانات و خدمات اکوسیستم به شرایط اجتماعی برقرار می‌شود و سیستم یکپارچه اجتماعی - اکولوژیکی شکل می‌گیرد (صابری نهر فروزانی و همکاران، ۱۴۰۰).

برای حفظ سایر خدمات نیاز دارد (Reid et al., 2005, 39).

عدالت محیطی به تلاش برای دستیابی به برابری زیست‌محیطی برای همه گروه‌های درون جامعه از طریق رفتار منصفانه و مشارکت اساسی مردم بدون توجه به پیشینه نژادی و اجتماعی - اقتصادی آن‌ها در توسعه، اجرا و اجرای قوانین، مقررات و سیاست‌های زیست‌محیطی اشاره دارد (Newton, 2009). سنجش عدالت محیطی در یک منطقه، موضوعی کیفی و نیازمند تعریف ابزارهای ارزیابی تأثیر، از جمله ارزیابی تأثیر اجتماعی (SIA) است. این ارزیابی، اول از طریق فرایندهایی که امکان مشارکت فراگیر ذی‌نفعان را فراهم می‌کند و دوم از طریق تجزیه و تحلیل سیستماتیک الگوهای اجتماعی تأثیرات و منافع حاصل از پروژه‌ها به دست می‌آید (Walker, 2010). عدالت محیطی غالباً به معنای برخورداری از مواهب طبیعی بر مبنای توزیع برابر تفسیر می‌شود

اکوسیستم به‌عنوان شکلی از روابط غیرقابل تفکیک انسان و محیط، نیازمند یک چشم‌انداز کل‌نگر شامل هر سه بعد عدالت است که در شرایط پیچیده سیستم‌های اجتماعی - اکولوژیک که زیربنای حکمرانی و مدیریت اکوسیستم است، راهگشا باشد.

بحث در نمونه‌های مطالعه‌شده

نمونه‌های مطالعه‌شده در این پژوهش با هدف تحلیل شکل ارتباط خدمات اکوسیستم جزیره و سنجش نابرابری یا برابری محیطی برخاسته از آن، از خلال ۱. مطالعه اسنادی و مشاهده میدانی وضعیت عمومی زیست مردم بومی (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) در شهرهای لافت، سوزا، طبل، قشم، جزیره هرمز و روستاهای گوران، چاه‌کوه و سهیلی و بندرخمیر و کنگ (به‌لحاظ قرابت موضوعی) و تحلیل نسبت برخورداری یا عدم‌برخورداری مواهب و منافع توسعه‌مستحصل از خدمات اکوسیستم آن‌هاست. ۲. مطالعه نسبت تحقق اشکال متفاوت عدالت محیطی و اجتماعی (توزیعی، شناختی و فرایندی) در بروز نشانه‌های تاریخی، فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی آن در شهرهای فوق ذکر (با تمرکز بر تجربه لافت، روستای گوران، چاه‌کوه و بندرخمیر) و نسبت آن‌ها با موضوع توسعه پایدار. ۳. مطالعه ارزیابی برنامه‌های توسعه‌محور جاری با رویکردهای متفاوت از توسعه اقتصادی جاذب سرمایه تا فعال‌سازی هسته‌های اقتصادی گردشگری محلی و حفاظت فعال میراث اکوسیستم قشم، سه دسته اصلی از نمونه‌ها و سطوح مطالعه‌شده در این پژوهش بوده‌اند. در انطباق موردی ایده روابط متقابل خدمات اکوسیستم، عدالت اجتماعی و توسعه پایدار با نمونه‌های مطالعه‌شده در جزیره قشم و اقمار آن، نسبت برنامه‌های توسعه، بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم و وجوه بالفعل و بالقوه عدالت محیطی، در این جزیره مطالعه شد. یافته‌های میدانی این پژوهش در ذیل مشاهدات سفر گروه پژوهشی، در چهار گروه کلی قابل تقسیم بندی‌اند:

- وضعیت معیشتی و زیستی مردم (خصوصاً در اقمار قشم (سوزا،

غیرمستقیم بر اثر متقابل و فرایندی انسان و طبیعت بریکدیگر و در بهره‌مندی و کاهش نابرابری، تأکید دارد. ازین‌رو نظریه خدمات اکوسیستم، علی‌رغم نقدهایی درخصوص وجود ابهام در تبیین مؤلفه‌های برابری، با اهداف ذاتی توسعه پایدار از جمله تجلی مفاهیم عدالت بین‌نسلی و فرانسلی در محدوده بیوفیزیکی زمین و در گستره زمان و مکان همسو است (Schröter et al., 2017). به‌عنوان مثال، تجربیات شیلی در لحاظ کردن ایده خدمات اکوسیستم در مداخلات سیاسی - اجتماعی (در طراحی سیستم پرداخت برای خدمات اکوسیستم (PES) برای بازتنظیم مصارف آب)، نشان می‌دهد، درک شرایط محلی به بالارفتن توان اثرگذاری در عدالت اجتماعی و حفظ محیط منجر خواهد شد (Loos et al., 2023; Benra et al., 2022). تحت‌تأثیر این شرایط و مفهوم است که عدالت محیطی نه از شرایط بیولوژیکی صرف که از همسویی طبیعت و مردم حاصل می‌شود. توسعه پایدار بر فرایند «مشارکتی» رشد اقتصادی و «به‌اشتراک‌گذاشتن» نتایج رشد، ایجاد فرصت‌های شغلی و کارآفرینی از طریق روش‌های رشد اقتصادی پایدار، به‌ویژه فراهم کردن فرصت‌های بیشتر برای فقرا جهت مشارکت حداکثری، تأکید دارد (Zhang et al., 2024).

در بحث پیرامون وجوه مختلف عدالت زیست‌محیطی و نسبت آن با بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم، به سه صورت کلی در پژوهش‌های مختلف توجه می‌شود، عبارت‌اند از:

- عدالت توزیعی (Distributinal Justice)، غالباً تنها شکل تحقق عدالت محیطی مداخلات حاکمیتی و اعمال وجوه دسترسی برابر به خدمات اکوسیستم است. عدالت توزیعی عمدتاً بر بازتوزیع عادلانه منابع طبیعی و مزایای برخاسته از آن‌ها در مقیاس‌های متفاوت در سطوح بین و فرانسلی، متمرکز است.

- عدالت فرایندی (Procedural Justice)، تحقق عدالت محیطی را تابعی از تعامل عمیق ذی‌نفعان و بازیگران با یکدیگر و پویایی قدرت از خلال تمرکز بر مشارکت نهادی، جمعی و فردی و با در نظرگیری قابلیت‌های ناهمگن آن‌ها می‌داند.

- عدالت شناختی (Recognitional Justice)، از طریق ایده «هم‌بخشی طبیعت به مردم» با خدمات اکوسیستم در ارتباط است، به درک و به‌رسمیت‌شناختن تنوع دیدگاه‌ها (ارزش‌ها، دموکراسی، دانش و توانایی‌های گروه‌های مختلف) برای تحقق عدالت محیطی تأکید دارد (Loos et al., 2023).

با بررسی دقیق تحقیقات و مداخله در خدمات اکوسیستم از طریق درجه عدالت محیطی، راه‌هایی را برای درگیر شدن با ساختارها، فرایندها و عملکردهای بیوفیزیکی و کمک آن‌ها به رفاه انسان، از جمله حلقه‌های بازخورد و عوامل واسطه، پیشنهاد می‌شود. پس از عدالت، به‌رسمیت‌شناختن یک نقطه ورود امکان‌پذیر به‌سمت گسترش حاکمیت و مدیریت خدمات اکوسیستم برای تنوع در قدرت‌ها، قابلیت‌ها، دانش و ارزش‌هاست (تصویر ۱) (Pascual & Howe, 2018). به نظر می‌رسد بهره‌مندی برابری خواهانه و پایدار از خدمات

تصویر ۱. ابعاد عدالت در تلاقی با ارزیابی و مدیریت خدمات اکوسیستم به‌عنوان یک کوه یخ نمایش داده می‌شود، به‌جای اندازه‌گیری فقط بعد قابل مشاهده و توزیعی، پژوهش‌های به‌روز در این حوزه بر نیاز به «غواصی عمیق‌تر» در سیستم اجتماعی - اکولوژیک، برای درک و شناخت ارزش و تکثر دانش و همچنین، قابلیت‌ها و ساختارهای قدرتی که زیربنای فرایندهای تصمیم‌گیری بر مبنای خدمات اکوسیستم هستند، تأکید می‌کنند. مأخذ: Pascual & How, 2018.

و جایکا) احیاء و با جلب مشارکت محلی، حفاظت محیط زیست و توجه به اقتصاد گردشگری، امکان بهره‌برداری خدمات از آن ممکن شده است (تصویر ۴) و ژئوسایت زمین‌شناختی چاه کوه به‌عنوان عرصه حفاظت‌شده فناوری استحصال آب در دوران کهن (تصویر ۵)، از مهم‌ترین نمونه‌های تجربه تاریخی جزیره قشم در استفاده از خدمات اکوسیستم در مقیاس محلی است که همچنان مظاهر عدالت توزیعی، شناختی و فرایندی در آن‌ها قابل خوانش است.

نتیجه‌گیری

با تبیین و تطبیق ادبیات جهانی توسعه پایدار متأثر از خدمات اکوسیستم با شرایط محلی، طبیعی، اجتماعی و اقتصادی قشم، اقمار و نواحی مجاور آن، لازم است، ابتدا درک توسعه به‌مثابه امر فرایندی پذیرفته‌شده و در سطح محلی و حاکمیتی، شرط وابستگی پایداری این فرایند به عدالت محیطی و اجتماعی فهم شود. در این چارچوب، عدالت محیطی نه به معنای یک دست‌انداز توسعه،

تصویر ۲. تلوهای ذخیره آب باران به‌عنوان مظاهر فناوری بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم، جزیره قشم، بندر لافت. مأخذ: آرشیو نگارنده.

تصویر ۳. آب‌انبار تاریخی بندر لافت به‌مثابه فناوری ذخیره منابع آب شیرین، جزیره قشم، بندر لافت. مأخذ: آرشیو نگارنده.

طبل، لافت و هرمز) و نمونه‌هایی از شهرهای ساحلی) در استان هرمزگان (خمیر و کنگ) نشان‌دهنده عدم برخورداری از خدمات اکوسیستم و محرومیت از مواهب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی توسعه و ضعف زیرساختی شهرها و روستاهاست که خارج از نقاط نمایشی توسعه و گردشگری، در زندگی عموم مردم کم‌برخوردار منطقه، قابل تشخیص است. به‌نحوی که در غنای نسبی خدمات اکوسیستم دریا و پهنه ساحلی، حتی وجوه اولیه عدالت توزیعی نیز تأمین نشده است. - توسعه اقتصادی بخشی تک‌وجهی و مبتنی بر خدمات اکوسیستم و سرمایه‌های غیربومی که عموماً در بخش گردشگری، تجاری و خدماتی (خصوصاً در شهر قشم و برخی روستاها) قابل مشاهده است. این شکل از توسعه، به غیر از بازتوزیع بخش قابل اغماضی از سود اقتصادی این فعالیت‌ها برای مردم بومی (عدالت توزیعی محدود)، آورده پایداری به همراه نداشته است. لازم به ذکر است، بخش قابل توجهی از این سود حاشیه‌ای/اقتصادی، در فرایند گران‌سازی زیست در نواحی نوسازی‌شده از مردم محلی بازپس گرفته می‌شود و این مردم به مرور به کارگران بخش خدمات گردشگری، تجاری و اقتصادی پایین‌دست بدل خواهند شد. در این شکل از توسعه، ایجاد انتفاع اقتصادی به خروج عایدات حاصل از خدمات اکوسیستم از منطقه می‌انجامد و توسعه پایدار منطقه و به تبع آن افزایش درآمد سرانه مردم محقق نخواهد شد. در نتیجه این توسعه تک‌وجهی و با توزیع حداقلی امکان برقراری عدالت فرایندی و شناختی ایجاد نخواهد شد.

- نمونه‌هایی از تلاش‌های متأخر در مقیاس محلی برای جلب مشارکت اجتماعی در فعالیت‌های اقتصادی - گردشگری بر پایه خدمات اکوسیستم که منجر به عدالت محیطی به‌صورت موضعی شده، قابل مشاهده است. در این فرایندها، علاوه بر عدالت توزیعی، وجوهی از توجه به ظرفیت‌ها، ارزش‌های محیطی و محلی، عدالت‌شناختی و فرایندی دیده می‌شود. این دست از فعالیت‌ها در فعال‌سازی گردشگری محلی و تالاب‌گردی بندر خمیر، حفاظت فعال ظرفیت‌های طبیعی - میراثی چاه کوه با حمایت یونسکو با تمرکز بر اقتصاد گردشگری و آموزش و جلب مشارکت محلی، هرچند به لحاظ اقتصادی در مقیاس خرد قرار دارند اما به جهت توجه به مؤلفه‌های عدالت‌شناختی و فرایندی، امکان گسترش و تبدیل به هسته‌های توسعه پایدار را خواهند داشت.

- مشاهده نمونه‌های عمدتاً تاریخی - طبیعی از تحقق برخورداری پایدار از خدمات اکوسیستم که در ظرف زمانی و مکانی خود به‌صورت طبیعی به عدالت محیطی منجر شده، نشان می‌دهد، ریشه‌ها و ظرفیت‌های مدل مطلوب قابل استخراج، تحلیل و تعمیم در همین محیط، قابل رهگیری است. آب‌انبار و تلوهای موجود در شهر لافت به‌عنوان راه‌حل زمینه‌ای مردم در حفظ و نگهداری از منابع آب شیرین (تصاویر ۲ و ۳)، کارگاه لنج‌سازی روستای گوران به‌عنوان صنعت سنتی برخاسته از قابلیت‌ها و امکانات اکوسیستم ساحل گوران که تحت توجه و برنامه‌ریزی نهادهای بین‌المللی (یونسکو

برای همه اقوام و ملت‌ها نخواهد بود، بلکه با احترام به ارزش‌ها و تنوع محلی محقق می‌شود. «هر ملتی سنت‌های فکری و حقوقی منحصر به فرد خود را دارد که باید توسعه پایدار خود را حول آن بنا کند» (McGregor et al., 2020, 58). در نهایت، برنامه توسعه برخاسته از این نگاه، برنامه‌ای راهبردی و بر مبنای ایجاد زنجیره به هم پیوسته حفاظت زیست محیطی و مشارکت اجتماعی برخاسته از فرایندهای عادلانه، با بهره‌برداری از ظرفیت‌های اکوسیستم منطقه جهت توسعه اقتصادی منطقه، به مثابه یک سیستم سه عاملی به هم پیوسته خواهد بود که شرط تفوق آن، تأمین عدالت محیطی در همه ساحات خود و تعادل بخشی به اکوسیستم طبیعی و ارزشمند منطقه است. قابل پیش‌بینی است، با اجرای نخستین زنجیره کامل این برنامه، بی‌عدالتی‌ها به عنوان عوارض محتمل فرایند توسعه بی‌پرده نمایان شود و تعدیل و تقلیل آن از طریق تقویت فرایندهای یادگیری، شناختی و توزیع واقعی دارایی‌های طبیعی ممکن شود.

پیشنهادات

• تبیین چارچوب توسعه پایدار راهبردی

با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده و بررسی مؤلفه‌های مختلف، چارچوب راهبردی برای بهبود مدیریت منابع طبیعی و تقویت عدالت محیطی در منطقه مطالعه‌شده، شامل توصیه‌هایی برای سیاست‌گذاران و مدیران محلی جهت بهبود دسترسی به خدمات اکوسیستم و تضمین توزیع عادلانه منابع در دستور کار قرار گرفت. این چارچوب بر مبنای نتایج به دست آمده از تحلیل‌های علمی و مشاهدات میدانی بوده و می‌تواند به عنوان یک راهنما برای سایر مناطق با شرایط مشابه نیز استفاده شود. طرح چارچوب توسعه پایدار راهبردی (FSSD)^۵ روشی است که به تصمیم‌گیرندگان، مؤسسات و به‌طور کلی جامعه، کمک می‌کند تا به اهداف بلندمدت خود که بر مبنای اصول سخت‌پایداری برای کل زیست‌بوم بنا شده‌اند، دست یابند. ویژگی‌های منحصر به فرد این چارچوب به کاربران اجازه می‌دهد تا سیستم‌ها را مدیریت کنند، تبادلات را به‌طور منطقی ارزیابی کنند و پتانسیل‌های منابع پایدار را محاسبه کنند (Anderson, 2016). بر همین مبنای و با تثبیت اهمیت توجه به روابط متقابل خدمات اکوسیستم و عدالت محیطی در برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار جزیره قشم، ضروری است که علاوه بر توجه به ریشه‌های تاریخی، زیست محیطی و فرهنگی محورهای توسعه، توجه به هر سه محور عدالت محیطی (توزیعی، شناختی و فرایندی) را به مثابه ارزش‌های حاکم بر مدل‌سازی توسعه، همواره مد نظر قرار داد و با فهم نقش حاکمیت (محلی و سرزمینی) به عنوان میانجی تحقق توسعه، به رفع «عوامل شناختی، نهادی-قانونی، سیاستی و اجتماعی به عنوان اصلی‌ترین موانع سیاست‌گذاری توسعه در ایران (ملک محمدی و کمالی، ۱۳۹۲، ۱۷۳) مبادرت ورزید. در این چارچوب، با در نظرگیری پیوندهای ناگسستنی میان بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم و عدالت محیطی در مداخلات سیاسی-اجتماعی،

تصویر ۴. موزه لنج‌سازی گوران، جزیره قشم، روستای گوران. عکس: سیده حسنا حسینی نسب، ۱۴۰۱.

تصویر ۵. ژئوسایت چاه کوه به مثابه ساخت فناوری بومی استحصال و نگهداری آب بهره‌مندی از خدمات اکوسیستم، جزیره قشم، چاه کوه. عکس: سیده حسنا حسینی نسب، ۱۴۰۱.

بلکه به مثابه پیشران و راه‌گشای نقصان‌های سیستم اجتماعی-اکولوژیک، فرایند دموکراتیک، تطبیق معیارهای جهانی با شرایط محلی را پی خواهد گرفت. در این فرایند به جای انحراف به سمت عدالت توزیعی مطلق و صدقه‌ای و توسعه تک‌بعدی (گردشگری)، ارزش‌های جامعه محلی و مشارکت آن‌ها را در فرایندی تکثرگرایانه به رسمیت شناخته می‌شود. در نهایت، با اتخاذ سه راهکار ۱. شناخت بازیگران، ارزش‌ها و توانایی‌های آن‌ها (Reed et al., 2009) ۲. انتساب ارزش‌ها و تأثیر حاکمیت در تصمیم‌گیری‌ها (به مثابه میانجی) (Primmer et al., 2015; Isaac et al., 2022; Loos et al., 2023) و ۳. توزیع نیازها و دارایی‌های مربوط به خدمات اکوسیستم همراه با ایجاد فرصت یادگیری (Loos et al., 2023, 483)؛ هدف غایی به جای تحقق وضعیت ایده‌آل برخورداری یا برابری مطلق (نامحتمل)، به کاهش نابرابری‌ها، تغییر دائمی موقعیت‌های ناعادلانه از مرحله تعیین سیاست تا باز توزیع منافع و تکثرگرایی تعیین و به سوی آن گام برداشته می‌شود. لازم به ذکر است، با ادغام نگاه برخاسته از ایده «خدمات اکوسیستم» و «عدالت محیطی» با یکدیگر، فرایند توسعه، نه با نگاه از بالا به پایین و نه به شکل تحکمی قابل تعمیم

- تحلیل وضعیت

نقاط قوت: ۱. وجود تنوع زیستی غنی و منحصر به فرد در جزیره و اکوسیستم‌های اطراف آن، ۲. فرهنگ و سنت‌های غنی و پایدار در جوامع محلی و ۳. موقعیت جغرافیایی استراتژیک جزیره قشم. **نقاط ضعف:** ۱. محدودیت منابع آب شیرین و تهدیدات محیط‌زیستی ناشی از توسعه ناپایدار، ۲. نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی میان ساکنان محلی و ۳. فشارهای فزاینده گردشگری بر زیرساخت‌های محیطی و اجتماعی.

فرصت‌ها: ۱. توان بالقوه گردشگری پایدار و اکوتوریسم، ۲. امکان جذب سرمایه‌گذاری‌های پایدار و دوست‌دار محیط‌زیست و ۳. حمایت‌های ملی و بین‌المللی از پروژه‌های توسعه پایدار. **تهدیدات:** ۱. تغییرات اقلیمی و افزایش سطح دریا، ۲. تخریب منابع طبیعی به دلیل فعالیت‌های اقتصادی غیر پایدار و ۳. تغییرات جمعیتی و مهاجرت‌های ناشی از توسعه صنعتی.

• تعیین اهداف راهبردی

هدف ۱: حفظ و بهبود خدمات اکوسیستم جزیره از طریق برنامه‌های مدیریت منابع طبیعی و حفاظت از زیستگاه‌های کلیدی.

هدف ۲: ارتقای عدالت اجتماعی و اقتصادی در جوامع محلی با توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها، ایجاد اشتغال پایدار و تقویت مشارکت اجتماعی.

• تدوین راهبردها

راهبرد ۱: پیاده‌سازی سیستم مدیریت یکپارچه منابع طبیعی برای حفظ تنوع زیستی و مدیریت پایدار منابع.

راهبرد ۲: ایجاد شبکه‌های مشارکت مردمی و تقویت همکاری‌های بین‌نهادی برای نظارت بر پروژه‌های محرک توسعه.

راهبرد ۳: توسعه زیرساخت‌های گردشگری پایدار بر اساس اصول اکوتوریسم و فرهنگ و محیط‌زیست محلی.

راهبرد ۴: افزایش آگاهی و آموزش در زمینه حفاظت محیط‌زیست و توسعه پایدار برای ساکنان محلی و بازدیدکنندگان.

راهبرد ۵: استفاده از فناوری‌های نوین برای مدیریت منابع و ارائه خدمات عمومی که بهره‌وری و کارایی را افزایش داده و اثرات منفی زیست‌محیطی را کاهش دهد.

• سیاست‌های کلان

سیاست ۱: تعریف «برنامه سیستمی کشف ظرفیت‌های توسعه پایدار محلی» در ذیل «برنامه توسعه پایدار قشم و اعمار آن»، بر مبنای استخراج ظرفیت‌های قابل استحصال خدمات اکوسیستم موضعی، ارزش‌های محلی و تعریف نقاط جذب سرمایه.

سیاست ۲: تعریف «زنجیره برنامه تا اقدام» برای فعالیت‌های محرک توسعه از واحدهای خرد محلی تا جذب سرمایه‌گذار با اولویت تعریف و تصویب دستورالعمل‌های حفاظت زیست‌محیطی، مشارکت محلی، آموزش و بهره‌مندی از اقتصاد محلی.

سیاست ۳: تعریف دفترچه پروژه‌های راهبردی مرتبط با «برنامه سیستمی توسعه محلی» و «زنجیره برنامه تا اقدام»

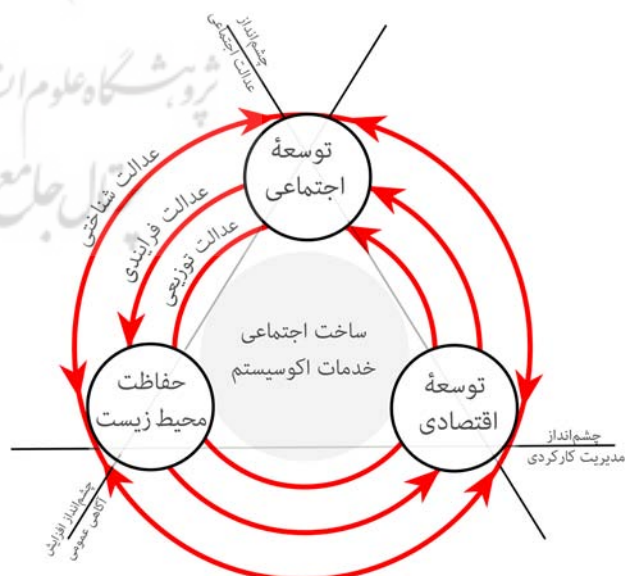
به حاکمیت و اقتصاد فرصتی کم‌نظیر برای توسعه پایدار داده خواهد شد (Loos et al., 2023). در این وضعیت، استفاده از خدمات اکوسیستم همواره تابع عدم ایجاد مخاطرات طبیعی و تحقق عدالت محیطی، نه یک هدف غایی که فرایندی همواره در حال اصلاح و تکمیل خواهد بود. درحقیقت توسعه پایدار جزیره قشم و اعمار آن، به فرایند و نه یک پروژه بدل خواهد شد که در آن، عدالت محیطی به‌عنوان اصلی اساسی در تلاش برای برخورداری همگانی از مواهب طبیعی اکوسیستم، فرصت یادگیری همراه با توسعه و تغییر موقعیت‌های ناعادلانه بر مبنای مشارکت و احترام به سنت‌های محلی زیست‌بوم قشم دنبال خواهد شد (تصویر ۶).

• رئوس برنامه پیشنهادی راهبردی توسعه

بر اساس مدل پیشنهادی نسبت عدالت محیطی و خدمات محلی (تصویر ۶) و انطباق آن با ایده سیستم یکپارچه اجتماعی-اکولوژیکی برای جزیره قشم و اعمار آن، می‌توان چارچوب کلان مدل راهبردی توسعه این منطقه و رئوس اصلی برنامه‌های آن را به این شرح پیشنهاد داد:

- بیانیه مأموریت و چشم‌انداز

بیانیه مأموریت: توسعه یک مدل بومی پایدار که با تکیه بر حفظ و بهره‌برداری از خدمات اکوسیستم جزیره قشم، به عدالت اجتماعی و محیطی را به‌عنوان ارکان اصلی توسعه، توجه شود و به بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی و حفاظت از محیط‌زیست بپردازد. **چشم‌انداز:** تبدیل جزیره قشم و اعمار آن به یک نمونه پیشرو در توسعه پایدار که در آن اقتصاد محلی، محیط‌زیست و عدالت اجتماعی در هماهنگی کامل با یکدیگر عمل می‌کنند و به‌عنوان الگویی برای سایر مناطق مشابه در سطح ملی و بین‌المللی شناخته شود.

تصویر ۶. مدل پیشنهادی در تعیین نسبت عدالت محیطی و خدمات اکوسیستم در توسعه پایدار سیستم یکپارچه اجتماعی-اکولوژیکی جزیره قشم بر مبنای: ۱. مدل ابعاد عدالت در تلاقی با مدیریت خدمات اکوسیستم به‌مثابه کوه یخ (Loos et al., 2023) و ۲. مدل ساخت اجتماعی خدمات اکوسیستم (Ernstson, 2013). مأخذ: نگارنده.

هر راهبرد با تعیین زمان‌بندی، منابع مورد نیاز، نقش‌ها و مسئولیت‌های مشخص برای هر ذی‌المنفع. شاخص‌های ارزیابی: تعیین شاخص‌های عملکردی کلیدی (KPIs) برای ارزیابی پیشرفت در هر یک از اهداف و راهبردها، از جمله شاخص‌های زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی. بازنگری و اصلاح: ایجاد یک سیستم بازخورد و ارزیابی مستمر برای بازنگری در برنامه‌ها و راهبردها براساس نتایج به‌دست‌آمده و تغییرات در شرایط محیطی و اجتماعی.

در سه مقیاس خرد، میانی و کلان با تأمین پیوسته‌های زیست‌محیطی، فرهنگی، آموزشی و توانمندسازی مردمی. سیاست ۴: تعریف و اجرای برنامه‌های کاربردی، پایگاه داده و سیستم نظارت باز، شفاف و عمومی کنترل و ارزیابی پروژه‌ها. سیاست ۵: تعریف و تأسیس نهاد راهبردی «برنامه توسعه پایدار قشم و اقمار آن» به‌عنوان راهبر و نهاد ناظر برنامه. **اجرای برنامه و ارزیابی عملکرد برنامه اجرایی:** تهیه و اجرای برنامه‌های عملیاتی برای

پی‌نوشت‌ها

۲. Nature's contributions to people
۳. Social Impact Assessment
۴. Social Ecological System
۵. Framework of Strategic Sustainable Development

* این مقاله برگرفته از «طرح پژوهشی منظر پیشرفت دریاپایه در هرمزگان» است که زیر نظر دکتر «سیدامیر منصوری» و توسط گروه تحقیقاتی پژوهشکده نظر در دی‌ماه ۱۴۰۱ در استان هرمزگان انجام شده است.
Ecosystem Services .۱

فهرست منابع

- Chan, K. M. A., & Satterfield, T. (2020). The maturation of ecosystem services: Social and policy research expands, but whether biophysically informed valuation? *People and Nature*, 2(4), 1021-1060. <https://doi.org/10.1002/pan3.10137>
- Connelly, S., & Richardson, T. (2005). Value-driven SEA: Time for an environmental justice perspective?. *Environmental Impact Assessment Review*, 25, 391-409. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2004.09.002>
- Dernbach, J. C., Salkin, P. E., & Brown, D. A. (2012). Sustainability as a means of improving environmental justice. *Journal of Environmental & Sustainability Law*, 19(1), 1-33. <https://scholarship.law.missouri.edu/jesl/vol19/iss1/3>
- Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M., Martín-López, B., Watson, R. T., Molnár, Z., Hill, R., Chan, K. M. A., Baste, I. A., Brauman, K. A., Polasky, S., Church, A., Lonsdale, M., Larigauderie, A., Leadley, P. W., van Oudenhoven, A. P. E., van der Plaats, F., Schröter, M., Lavorel, S., ... Shirayama, Y. (2018). Assessing nature's contributions to people: Recognizing culture, and diverse sources of knowledge, can improve assessments. *Science*, 359(6373), 270-272. <https://doi.org/10.1126/science.aap8826>
- Ernstson, H. (2013). The social production of ecosystem services: A framework for studying environmental justice and ecological complexity in urbanized landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 109(1), 7-17. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.005>
- Isaac, R., Kachler, J., Winkler, K. J., Albrecht, E., Felipe-Lucia, M. R., & Martín-López, B. (2022). Governance to manage the complexity of nature's contributions to people co-production. In J. M. Holzer, J. Baird, & G. M. Hickey (Eds.), *Advances in Ecological Research* (Vol. 66, pp. 293-321). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aecr.2022.04.009>
- Loos, J., Benra, F., Berbés-Blázquez, M., Bremer, L. L., Chan, K. M. A., Egoh, B., Felipe-Lucia, M., Geneletti, D., Keeler, B., Locatelli, B., Loft, L., Schröter, B., Schröter, M., & Winkler, K. J. (2023). An environmental justice perspective on ecosystem services. *Ambio*, 52, 477-488. <https://doi.org/10.1007/s13280-022-01812-1>
- McGregor, D., Whitaker, S., & Sritharan, M. (2020). Indigenous environmental justice and sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 43, 35-40. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2020.01.007>
- Adam, A., Mohammed, M., & Barom, M. (2019). A critical analysis of social development: Features, definitions, dimensions and frameworks. *ابوالحسن تنهایی، حسین؛ ساروخانی، باقر؛ قورچیان، نادرقلی و براهیمی قلعه قاضی، عباس. (۱۳۹۵). ابعاد توسعه اجتماعی در قشم با تکیه بر نظریه پارسنز. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۶(۲۵)، ۲۲۵-۲۳۴. https://www.html.44998_jgeoqeshm.ir/article*
- رستم گورانی، ابراهیم؛ بیرانوندزاده، مریم؛ علی‌زاده، سیددانا و حشمتی جدید، مهدی. (۱۳۹۲). بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری جزیره قشم در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی. *آمایش سرزمین*، ۵(۱)، ۴۹-۲۷. <https://doi.org/10.22059/jtcp.10.22059/2013.25470>
- سرور، رحیم و خلیجی اسکویی، محمدعلی. (۱۳۹۲). جایگاه شهر قشم در توسعه اقتصاد منطقه‌ای. *فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری*، ۲(۵)، ۵۳-۶۷. <http://iueam.ir/article-fa.html-58-1>
- صابری نهرفرزانی، احمد و منصوری، سیدامیر. (۱۴۰۰). «نوزاینده رود» پژوهشی در بازنشاسی رودخانه زاینده‌رود و تحلیل آن به‌مثابه سیستم یکپارچه اجتماعی-اکولوژیک. *باغ نظر*، ۱۸(۱۰۲)، ۱۰۱-۱۱۴. <https://doi.org/10.22024/10.22024/2021.21842.4454.bagh>
- صفوی، سید یحیی؛ امید بهاری، پژمان؛ حسینی، سید مهدی و رحیمی اقدام، یاشار. (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی راهبردی توسعه قشم با استفاده از مدل SWOT. *همایش ملی قشم و چشم‌انداز آینده قشم*. <https://civilica.com/doc/163116>
- ملک محمدی، حمیدرضا و کمالی، یحیی. (۱۳۹۲). تحلیل نهادینه‌سازی سیاست‌گذاری توسعه پایدار در ایران: بررسی موانع و ارائه مدلی برای آن. *فرایند مدیریت و توسعه*، ۲۶(۲)، ۱۸۶-۱۶۱. <http://jmdp.ir/article-fa-1738-1.html>
- Anderson, R. C. (2016). Framework for strategic sustainable development (FSSD). In *Berkshire encyclopedia of sustainability*. Berkshire Publishing Group. <https://encr.pw/vQ013>
- Atapattu, S. A., Gonzalez, C. G., & Seck, S. L. (2021). Intersections of environmental justice and sustainable development: Framing the issues. In S. A. Atapattu, C. G. Gonzalez, & S. L. Seck (Eds.), *The Cambridge Handbook of Environmental Justice and Sustainable Development* (pp. 1-20). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108555791.002>
- Benra, F., Nahuelhual, L., Felipe-Lucia, M., Jaramillo, A., Jullian, C., & Bonn, A. (2022). Balancing ecological and social goals in PES design: Single objective strategies are not sufficient. *Ecosystem Services*, 53, Article e101385. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2021.101385>

Asian Social Science, 16(1), 14. <https://doi.org/10.5539/ass.v16n1p14>

- Mohan, B. (2010). Toward a new social development. In M. Pawar & D. Cox (Eds.), *Social development: Critical themes and perspectives* (pp. 205-223). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203847015>
- Myint, H., & Krueger, A. O. (2016). Economic development. In *Encyclopedia Britannica*. Retrieved December 1, 2023, from <https://www.britannica.com/money/economic-development>
- Newton, D. E. (2009). *Environmental justice: A reference handbook* (2nd ed.). ABC-CLIO.
- Palomo, I., Felipe-Lucia, M. R., Bennett, E. M., Martín-López, B., Pascual, U. (2016). Disentangling the pathways and effects of ecosystem service co-production. In G. Woodward & D. A. Bohan (Eds.), *Advances in ecological research* (Vol. 54, pp. 245-283). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aecr.2015.09.003>
- Pascual, U., & Howe, C. (2018). Seeing the wood for the trees: Exploring the evolution of frameworks of ecosystem services for human wellbeing. In K. Schreckenberg, G. Mace, & M. Poudyal (Eds.), *Ecosystem services and poverty alleviation* (pp. 3-21). Routledge.
- Pascual, U., Balvanera, P., Díaz, S., Pataki, G., Roth, E., Stenseke, M., Watson, R. T., Basak Dessane, E., Islar, M., Kelemen, E., Maris, V., Quaas, M., Subramanian, S. M., Wittmer, H., Adlan, A., Ahn, S., Al-Hafedh, Y. S., Amankwah, E., Asah, S. T., ... Yagi, N. (2017a). Valuing nature's contributions to people: the IPBES approach. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26-27, 7-16. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2016.12.006>
- Pascual, U., Palomo, I., Adams, W. M., Chan, K. M. A., Daw, T. M., Garmendia, E., Gómez-Baggethun, E., de Groot, R. S., Mace, G. M., Martín-López, B., & Phelps, J. (2017b). Off-stage ecosystem service burdens: A blind spot for global sustainability. *Environmental Research Letters*, 12(7), Article e075001. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa7392>
- Petrosillo, I., Aretano, R., & Zurlini, G. (2015). Socioecological systems. In S. A. Elias (Ed.), *Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences*. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09518-X>
- Primmer, E., Jokinen, P., Blicharska, M., Barton, D. N., Bugter, R., & Potschin, M. (2015). Governance of ecosystem services: A framework

for empirical analysis. *Ecosystem Services*, 16, 158-166. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2015.05.002>

- Reed, M. S., Graves, A., Dandy, N., Posthumus, H., Hubacek, K., Morris, J., Prell, C., Quinn, C. H., & Stringer, L. C. (2009). Who's in and why? A typology of stakeholder analysis methods for natural resource management. *Journal of Environmental Management*, 90(5), 1933-1949. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2009.01.001>
- Reid, W., Mooney, H. A., Cropper, A., Capistrano, D., Carpenter, S. R., & Chopra, K. (2005). *Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Island Press.
- Schröter, M., Stumpf, K. H., Loos, J., van Oudenhoven, A. P. E., Böhnke-Henrichs, A., & Abson, D. J. (2017). Refocusing ecosystem services towards sustainability. *Ecosystem Services*, 25, 35-43. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2017.03.019>
- Sur, S. (2022). Environmental protection and sustainable development. *IJFANS International Journal of Food and Nutritional Sciences*, 11(3), 649-659. <https://ijfans.org/uploads/paper/7cc4e59dca2ee6aa3b57fdac3e3d3023.pdf>
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2006). *Economic development* (8th ed.). Addison-Wesley.
- United Nations (UN). (1996). *Report of the World Summit for Social Development, Copenhagen, 6-12 March 1995*. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/198966?ln=en&v=pdf#files>
- Walker, G. (2010). Environmental justice, impact assessment and the politics of knowledge: The implications of assessing the social distribution of environmental outcomes. *Environmental Impact Assessment Review*, 30(4), 312-318. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2010.04.005>
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology*. Open University Press.
- World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- Zhang, E., Xiao, F., & Yu, P. (2024). A model of sustainable development in economic, social, and environmental aspects: The role of social capital in China. *Environmental Research Communications*, 6(4), Article e045001. <https://doi.org/10.1088/2515-7620/ad37a8>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

صابری نہرروزانی، احمد. (۱۴۰۳). بررسی رابطه متقابل خدمات اکوسیستم و عدالت محیطی - اجتماعی در تبیین چارچوب راهبردی توسعه پایدار جزیره قشم. منظر، ۱۶ (۶۹)، ۶۲-۷۱.

DOI: 10.22034/manzar.2024.431041.2267

URL: https://www.manzar-sj.com/article_209293.html